

Balla Árpád Zoltán • A város és én

Fényképezte és írta
Balla Árpád Zoltán

A város és én

Székelyudvarhely

Szubjektív barangolásélmények térben és időben

BOOKART, 2025

Szerkesztette: Márton László

Angol fordítás: Görögné Gáll Zsuzsa

ISBN 978-606-8994-91-8

© Balla Árpád Zoltán, 2025

© Bookart, 2025

Ajánlás

Székelyudvarhely a szülővárosom. Meghatározza léteimet, ahogy meghatározta gyermekkoromat és fiatalkori formálódásomat.

A városnak vannak határai. A Wikipedia szerint „a város határvonalának hossza 40 km, bel- és külterülete 4779,21 ha, lakossága a 2021-es népszámlálás szerint 31 335 fő”. De számomra mégsem ez a fontos. Minden alkalommal, amikor hazafelé jövet a Szejkénél feltűnik a város, az otthonosság érzése lesz úrrá rajtam. Megérkeztem. Azaz, hazaérkeztem. Ez még akkor is jó érzés, ha tudatában vagyok, hogy a városnak tényleg vannak határai, és nemcsak földrajziak. A város mérete meghatározza a lehetőségeket. Valószínűleg azt is, hogy milyen messzire lát el az ember. Fiatal éveim alatt Brassóig vagy talán Kolozsvárig láttam. A fontos dolgok ott történnek, a nagyvárosokban. Az igazán nagy dolgok meg Párizsban vagy New Yorkban. Kolozsvárról vagy Marosvásárhelyről jött a színház vendégelőadásokkal. Onnan jöttek a híres írók, zenészek, képzőművészek is. Éltünk. Itt éltük kisvárosi életünket, nagyvárosi reményekkel.

A városnak vannak időbeli határai is, vagy talán inkább azt mondanám, a fejlődésének vannak hullámzásai. A hetvenes években azt hittük, hogy töretlenül megyünk előre, igaz, a szocializmus körülményei között. A cél az volt, hogy olyasmit csináljunk, amit Budapesten vagy netán Londonban csinálnak. Ilyen hangulatból született a Siculus fesztivál és több hasonló rendezvény. A nyolcvanas években pedig átértük az úgynevezett kulturális forradalmat. Megénekestük Romániát és éltettük a pártot. A kilencvenes években megint arccal Európa felé fordultunk. Aztán ismét befelé, magunkba...

Recomandare

Odorheiu Secuiesc este orașul meu natal. Îmi definește existența, așa cum mi-a definit copilăria și formarea mea ca adolescent.

Orașul are hotarele lui. Potrivit Wikipedia, „lungimea hotarului orașului este de 40 km, se întinde pe o suprafață de 4.779,21 ha, iar populația însumează 31.335 locuitori, conform recensământului din 2021”. Dar nu asta este important pentru mine. De fiecare dată când în drum spre casă, ajungând la Băile Szejke zăresc orașul, mă cuprinde sentimentul, că am ajuns acasă. Este o senzație plăcută, chiar dacă sunt conștient că orașul are limite, și nu numai geografice. Mărimea orașului îi determină și posibilitățile. Probabil, și distanța la care poți vedea, sau visa, de aici. În tinerețe am văzut până la Brașov, sau poate până la Cluj. Lucrurile importante se întâmplă acolo, în orașele mari. Dar lucrurile cu adevărat mari se întâmplă la Paris sau la New York. De obicei trupele de teatru veneau cu spectacole de la Cluj sau Târgu Mureș. Dar de acolo au venit și scriitori celebri, muzicieni și artiști plastici. Existam. Aici ne-am trăit viața de orașeni, locuitori ai unui oraș mic de provincie, dar cu speranțe demne de un oraș mare.

Orașul are și limite temporare, sau poate aș spune mai degrabă, dezvoltarea lui are fluctuații. În anii șaptezeci, credeam că mergem ferm înainte, e drept, în condițiile socialismului. Scopul nostru a fost să facem ceva ca la Budapesta, sau chiar ca la Londra. Dintr-o astfel de atmosferă s-au născut festivalul Siculus și evenimente similare. În anii optzeci, am trăit așa-numita revoluție culturală. Am cântat România și am lăudat partidul. În anii nouăzeci, ne-am întors fețele către Europa, apoi din nou ne-am închis în mica noastră lume...

Recommendation

Székelyudvarhely (Odorheiu Secuiesc) is my hometown. It defines my existence, just as it defined my childhood and youth formation.

The city has limits. According to Wikipedia, “the length of the city boundary is 40 km, its internal and external area is 4.779,21 ha, and its population is 31,335 according to the 2021 census.” But that’s not what’s important to me. Every time the city appears on the way home at Szejke, I feel a sense of home. I have arrived. I mean, I arrived home. This feels good even when I am aware that the city really has boundaries and not only in geographical terms. The size of the city determines its possibilities. Probably also how far one can see. During my young years, I could see as far as Brassó, or maybe as far as Kolozsvár. Important things happen there, in the big cities. The really big things take place in Paris or New York. The theater came from Kolozsvár or Marosvásárhely with guest performances. But famous writers, musicians and visual artists also came from there. We lived our lives. Here we lived our small-town life with big-city hopes.

The city also has temporal boundaries, or perhaps I would rather say, its development showed fluctuations. In the 1970s, we thought we were progressing forward along an unbroken line, although under the conditions of socialism. The goal was to do something that is done in Budapest, or perhaps in London. The Siculus festival and similar events were born out of such an emotions. In the eighties, we experienced the so-called cultural revolution. We sang about Romania and cheered the party. In the 1990s, we again turned our faces towards Europe, then inwards again, towards ourselves...

A város bejárata, úgy is mondhatnám, Európa felől. Bármikor hazaérkezünk, a gimnázium üdvözlő elsőként
Întrarea în oraș, așa putea spune cea dinspre Europa. De fiecare dată când ajungem acasă liceul este cel care ne întâmpină primul
The entrance to the city, I could say from the direction of Europe. Whenever we arrive home, the high school is the first to greet us
• 2024

„Sétáltunk a városban, és közben megnéztük együtt Szemlér Ferenc barátunkkal a szülőházát, és arról beszélgettünk, hogy hova legyen majd elhelyezve az emléktábla...” 1974-ben vagy ’75-ben egy író-olvasó találkozó bevezetőjeként hangzott el ez a mondat, egy hazai irodalmi lap főszerkesztőjének szájából az udvarhelyi, akkor még élő Szemlér Ferenc költő jelenlétében, a székelyudvarhelyi Művelődési Ház koncerttermében.

Akkor voltam középiskolás diák, és meglepődtem, hogy általam nagyra tartott írók ilyen tapintatlanok a barátjukkal. De sajnos később rájöttem, hogy ez az élet rendje. Élünk, és meghalunk. Azt is megtapasztaltam évek múltán, hogy a teljesítményük miatt híres emberek nem törvényszerűen hordoznak emberi minőséget is. Aki pedig maradandót alkot, annak jár az emléktábla a szülőháza falán. Talán, de ez sem biztos.

Ezek és hasonló gondolatok kavargtak a fejemben, amint sok évvel később sétáltam felfelé a Szentimre utcán, és megláttam Magyar Lajos emléktábláját. Csodálkoztam, hogy ott van, mert mint gyerek, Rózsa utcainak tudtam Magyar Lajost, hiszen a Magyar néni háza volt az utolsó az utcánkban. Szelíd, hajlott hátú, de azért fürge néni volt, egy kicsit hozzátartozott a Rózsa utca 70-es évekbeli képéhez. Aztán egyszer csak ő is elment, a Rózsa utca pedig bővült, és olyan sok új ház épült, hogy a Magyar néni háza már nem is az utolsó, talán már nincs is meg. Magyar Lajosról majd az utókor fogja eldönteni, hogy mennyire volt jó költő.

A Szemlér Ferenc-emléktáblára mindenesetre még várni kell.

Ezen az emlékezetes találkozón az egyik író felolvasta az aznapi élményei kapcsán született írását, melyben megemlékezett az elhunyt udvarhelyi személyiségekről, akik már az utca túlsó oldaláról köszönnek ránk.

*

Mostanában, hogy elteltek az évek, nekem is egyre gyakrabban köszönnek a túlsó oldalról az egykori ismerőseim.

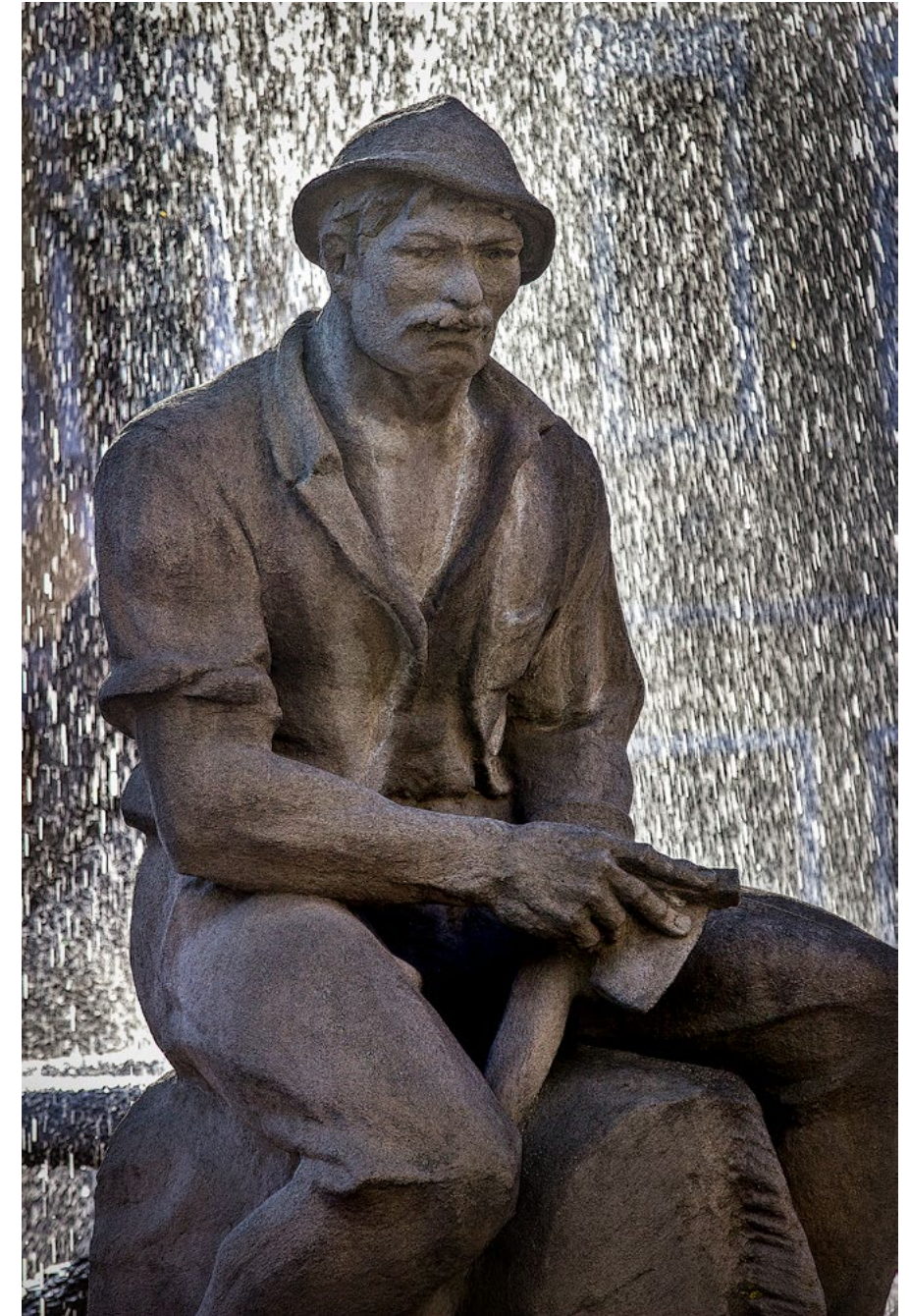
Egy kellemes nyári napon, késő délután elsétáltam a Városháza előtt, amelyet nagyanyám mindig „Vármegyeházának” emlegetett, mi meg gyermekkorunkban „Néptanács” néven ismertünk.

Visszapillantottam a Kossuth utca irányába, és láttam, amint a késő délutáni napfény bevilágítja a főtéri szökőkutat, szikrázó háttérrel varázsolva Orbán Áron tanár úr *Fejszefenő* című szobrának.

A szobor egyszer csak megszólított. Elkezdtünk beszélgetni a székelyek életéről, az erdei favágók munkájáról és természetesen Orbán Áron tanár úrról. A *Fejszefenő* elmesélte az élményeit, amint vesződtek a tanár úrral a szobor alakítása közben. Mindketten nyakas székelyek, és egyik sem akart engedni az igazából, mely szerint az igazi életérzést kell megjeleníteni és az utókornak átmenteni. Ebben meg is egyeztek, csak a forma... az a fránya forma ne lett volna, mert arról különbözött a véleményük.

Én a diákkori élményeimet tudtam elmesélni. Emlékeimben még elevenen él Orbán Áron tanár úr alakja. A csereháti rajzóra, amikor a szemközti Rózsa utca egy részletét kellett lerajzolni. Félénken próbálkoztam a rajzolással, mert nem állt igazán jól a ceruza a kezemben. A rajzóra házi feladatokat mindig nagyanyám rajzolta. Én csak elmondtam neki a témát, például, hogy „holnapra kérek egy illegális nyomdát, amint a kommunista elvtársak a röplapokat készítik”, és már mentem is focizni. Szegény nagyfi méltatlankodva mondta: „De fiam, én sosem láttam illegális nyomdát!” Mire én visszavágtam: „Én sem.” Eszünkbe juthatnak azok a művészek, akik kentaurt és griffmadarat rajzoltak, pedig ők sem láttak ilyesmit. A nagyfi is a fantáziájára hagyatkozott.

Egy napon Orbán tanár úr kivitte az osztályt a Csere-erdőbe, és leültetett mindenkit rajzolni. Láttam, hogy kínlódom a ceruzával. Megállt mellettem és elkezdett magyarázni. Szépen, lassan rávezetett, hogy foltokból rakjam fel a rajzlapra, amit látok. Ott zöld folt az a nagy fa, ott meg piros a cserép. „Figyelj az arányokra!” Az óra végén már szinte festőnek éreztem magam, amint a zöld foltok között megjelent a szemközti Phleps-villa piros tornyos teteje.

A fejszefenő
Ascuțitorul de topor
The sharpener of the axe
• 2022

Egy másik alkalommal őszi közmunkára ment az iskola. Ez volt az akkor divatos pityókaszedés. Autóbuszszal kivittek Patakfalva határába, a mezőre. Ott várt ránk a brigádos és még néhány falusi néni és bácsi. A brigádos a szekéren hozta az ekét, és azzal a ló vontatta ekével kiforgatták a krumplisorokat. A diákok csatárláncba felállva elkezdtek összeszedni a termést. Egy ilyen alkalommal a tízóraiszünet előtt Orbán tanár úr magához szólított, és ideadta az autókulcsát, mondván: „Fiam, leszaladsz a faluba, ott áll az autóm. A csomagtartóban van egy olyan üveg, ami kóval kezdődik és nyakkal végződik. Azt megfogod, és felhozod, de még a szünet előtt itt legyél!”

Egészen az autóig azon gondolkodtam, mi lehet az, ami kóval kezdődik és nyakkal végződik. Kinyitottam a Trabant csomagtartóját, és mintha a nap fénye világította volna be az elmémet. Zarea konyak, egy egész liter. Isten áldja a tanár úr emlékét! Én azóta sem tudtam meg, milyen egy illegális nyomda, de ha ránézek a főtéri szoborra, akkor eszembe jut Orbán Áron tanár úr, és mostanra már tudom, hogy milyen kell legyen egy kép, és azt is tudom, hogy milyen az az üveg, amelyik kóval kezdődik és nyakkal végződik.

*

Maszelka János emléktáblája
Placa memorială a lui János
Maszelka
Memorial plaque of János
Maszelka
• 2025

Az utca másik oldaláról köszön át Maszelka Jani bácsi is. Mindig vidáman emelte kalapját, és mindenkire volt egy-két kedves szava: „Ugye jöttök vasárnap a megnyitóra...”, és előhúzott a barna lódenkabátja zsebéből egy meghívót a következő kiállítás megnyitójára. A Maszi bácsi meghívását az udvarhelyiek szinte kötelezőnek érezték, és szívesen mentek vasárnap délben az eseményre.

A koncertteremben gyűlt össze a város színe-java, apraja-nagyja. Elöl méltóságteljesen ült a polgármester, akit abban az időben első titkár elvtársnak hívtak, mellette a felesége. A megnyitón mindig bemutatták a művészt és a kiállított műveket. Ha nem volt meghívott előadó, akkor az igazgató, Finta Béla bácsi nagy hévvel és beleéléssel mondta a méltatást és a művész életrajzát. Emlékezetes volt az egyik megnyitón, amint sorolta: „Az alkotásokon tobzódhatnak a színek, pirosak, zöldek, kékek, sárgák, közben megnősül...” Talán bizony kimaradt egy lap. Mi meglepődve hallgattuk ezt a váratlan fordulatot. A művész tiszteletére mindig volt egy rövid zeneszám vagy szavalt, ez tette teljessé az eseményt.

Kifelé menet Maszi bácsi szolt, hogy „gyertek fel a 74-esbe”. Természetesen a meghívás a szüleimnek szolt, de mivel én is velük voltam, elkísértem őket. A 74-es teremben töltötték a kávé és a protokollpálinkát. Itt zajlottak a nagy beszélgetések. A kisvárosi elit megbeszélte ügyes-bajos dolgait, és mindenki fontosnak érezte magát. A földrajztanár minden alkalommal megkérdezte tőlem: „A te kiállításodat mikor látjuk?”. Hangjában enyhe gúny és lekicsinylés érződött. Ez bosszantott, és elhatároztam, hogy majd megmutatom neki, vagy inkább nekik, az udvarhelyieknek, hogy én is tudok értékeset alkotni. Diáként azt hittem, hogy ez a cél. Ma már úgy érzem, hogy az alkotás inkább eszköz a mondanivalóm kifejezéséhez. És azt is érzem, hogy nemcsak nekik, az udvarhelyieknek kell megmutatni, hanem mindenkinek. Nagyképűen azt is mondhatnám, hogy a világnak. Ily módon talán a mi kis városunkban is történhetnek nagy dolgok. Ha Strasbourgban a kiállításnyitón azt mondják, hogy a művész Székelyudvarhelyről jött, amely „románul Odorheiu Secuiesc, latinul Areopolis, németül Oderhellen, szászul Odderhällen” (Wikipedia), és egy kicsit akadozik a nyelvük, míg kimondják ezeket a nehéz szavakat, már tettünk egy lépést kifelé az ismeretlenségből...

*

Aztán elteltek az évek. A mindenkori polgármester már nem jár kulturális eseményekre, mint annak idején az első titkár elvtárs. A tanárok sem vesznek részt a kiállításmegnyitókon, mint régen. Megváltozott a város hangulata. Már nem jönnek a színházak vendégszerepelni. Igaz, most van saját társulata a városnak, de azért hiányoznak a vendéglőadások. Már Illyés Kinga nem szavalja Szilágyi Domokos versét a koncertteremben:

„Nem lett, mégse lett belőlem angyalka, tollsöprű-szárnyú, sztaniol-glóriás, gyolcspendelyes, herceg, kicsi édes...”

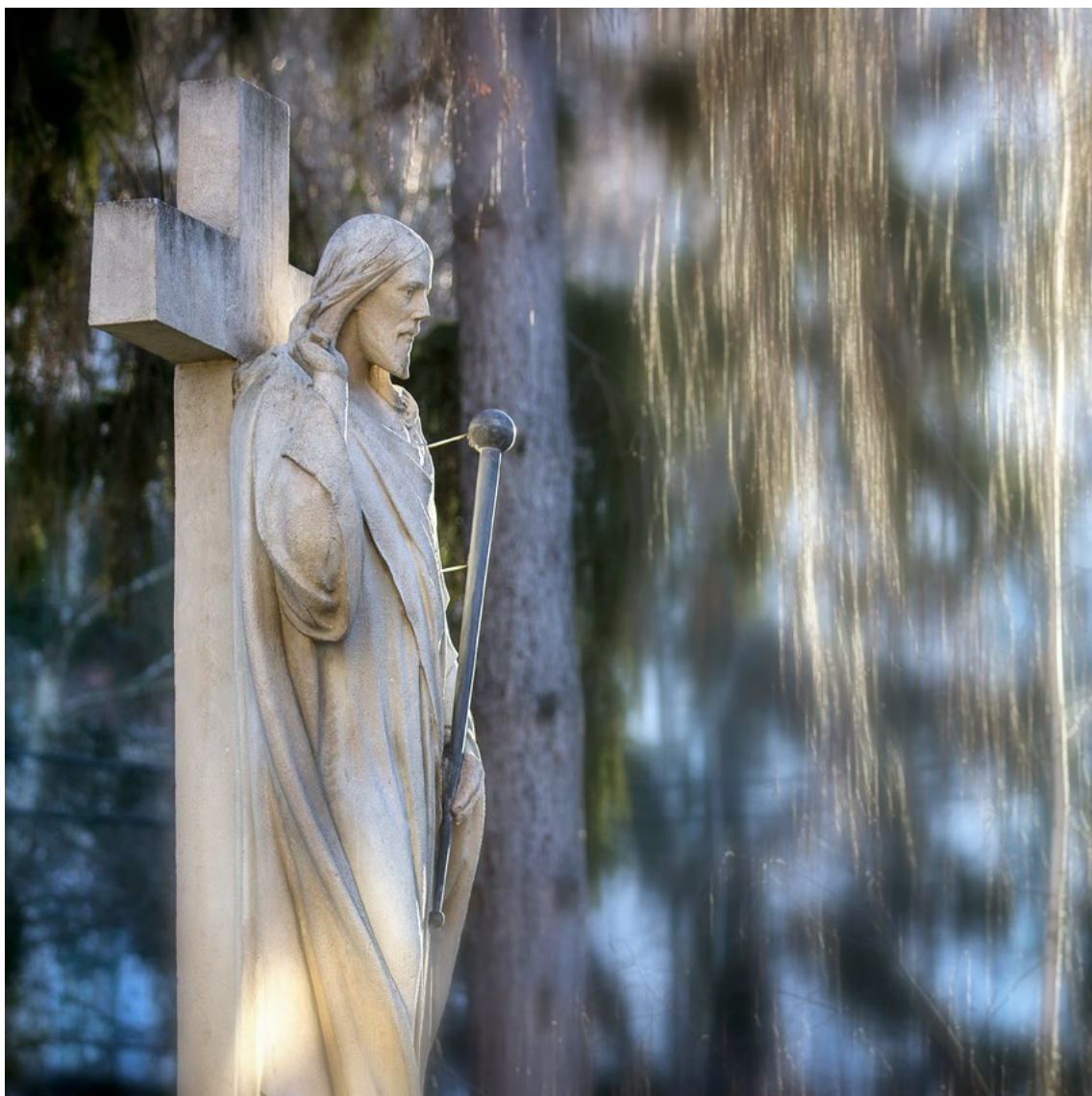
Az a bizonyos „parasztbarokk”, Szent Imre utca 33. szám
Aşa-numitul „baroc țărănesc”, strada Sântimbru nr. 33
The so called “peasant baroque”, Szent Imre Street No. 33
• 2022

És Varga Vilmos sem mondja már, hogy „Én, François Villon...”, hanem vannak tisztos udvarhelyi polgárok, olyan jó magyar versfaragók, akik saját kiadású köteteikből szívesen olvasnak fel a nem túl népes, de annál lelke- sebb közönségnek. És most már van saját színházunk és néptáncegyüttesünk. Szinte nagyvárosias légkör kezdett kialakulni azzal, hogy lehet a boltban ta- lálkozni a színésznővel, aki az előző este alakította Júliát. Az újságíró itt él közöttünk, és szeretnénk, ha olyat és úgy írna, hogy mindenkinek kedvére legyen. Az operatőr és a filmrendező a szomszédunk, és amúgy különben is Udvarhely a székely főváros, szinte a világ közepe.

Diákkoromban azt hittem, hogy egy kispolgári városban élek, melynek még vannak falusias jellegű utcái, és távolinak, szinte elérhetetlennek gon- doltam a nagyvárosi, netán fővárosi életet. Párizsra és ehhez hasonló, tele- vízióból ismert helyekre csak úgy tudtam gondolni, mint amit lehet ugyan látni a képernyőn vagy fényképeken, de a való életben természetesen nem létezik, vagy ha mégis valamilyen véletlen folytán létezne, akkor biztosan elérhetetlen. Évek múltán azonban kezdtem nosztalgiával gondolni azokra az időkre, amikor szeretett városomnak még volt jellege, még ha kispolgári is. Kissé falusias, de azért iskolaváros, amit még az elvtársak sem akartak elron- tani. Egyes házak még őrizték az úgynevezett parasztbarokk maradványait, a mellékutcákban székelykapuk álltak büszkén. Az iskolák meg belesimultak a városképbe.

*

A szerpentin lefelé sétálva különleges látvány fogadott. Mintha fény- függöny háttere lett volna a Patkó végében álló Krisztus-szobornak. A 70-es évekbeli emlékeim fényéből léptek elő iskolai egyenruhás fiúk, lányok. Egye- sek a városból jöttek kis csapatokba verődve, mások az Iskola utcán a Tábor negyedből ereszkedtek le, és a szobor mellett találkoztak. A lányok igazították a szoknya hosszát, míg a fiúk igyekeztek hátrafésülni és feltűzni a hajju- kat, hogy sikeresen átjussanak az iskola kapujában lévő tanári ellenőrzésen. Akkoriban nagy volt a fegyelem. Minden diáknak egyenruhát kellett viselnie. A fiúknak rendszeren rövidre nyírt hajviselet, a lányoknak hajpánt és a térden

A Krisztus király-szobor 1901 óta figyelő szemmel a diákokat, amint igyekeznek a gimnáziumba
Încă din 1901 statuia lui Hristos Regele se uită cu ochi grijulii la elevii care se duc la liceu
Since 1901, the statue of Christ the King has been standing guard over the students as they make their way to the
high school
• 2023

felül négyujnyira érő szoknya volt előírva. Természetesen mindenkinek kötelező volt a karszám viselése a kabáton és az egyenruhán is. Vegyes érzelmekkel gondolok vissza a 222-es karszámomra. Soha nem értettem, hogy mi célt szolgál. A városban mindenki ismert mindenkit, a tanárok soha nem szólítottak úgy, hogy „a 222-es álljon fel, és jöjjön ki felelni”.

Akkor még nem értettem a karszám lényegét. Eltelt sok év, már nyugdíjaskorba értem, amikor egy tavaszi délután a Városi Művelődési Házban bemutatták az udvarhelyi zsidók sorsáról készült dokumentumfilmet. Meglepődtem. Eltelt ennyi év, és nem volt semmilyen személyes élményem, ami az udvarhelyi zsidókhoz köthető lett volna. Sem az iskolában, sem otthon ez nem volt beszédtema. Udvarhelyen egyszerűen nem voltak zsidók, legalábbis abban a korban, amire vissza tudok emlékezni, a hatvanas évektől kezdődően. A film végére megoldódott a rejtély. Megtudtam, hogy mi is történt, miért nem voltak zsidók az általam ismert városiakok között. Az elhurcolt 277 székelyudvarhelyi zsidó közül mindössze 38-an tértek haza, és az 50-es években ők is elköltöztek Izraelbe.

A szocializmusban a bezártság is segítette annak az érzésnek a kialakulását, hogy a mi kis valóságunk az igazi, a többi, amit filmen látunk, az vagy egy másik világ, vagy szintiszta fikció. Természetesen történelemórán hallottam a holokausztról. Világháborús filmeket is láttam. A filmek lágerjelenetei mindig felzaklattak, de elhessegettem a rémült iszonyatot azzal, hogy ez egy film, két óra múlva felgyújtják a lámpákat, és vége lesz az előadással együtt a borzalmaknak is.

Ez a dokumentumfilm azonban más. Amikor vége lett, és felgyújtották a lámpákat, döbönt csend volt a teremben. Testközelbe került a valóság. Már nem egy film szereplőiről volt szó, hanem igazi emberekről, akik ott laktak a városban. Olyan udvarhelyi emberek mesélték el a történetüket, akik ma is akár a szomszédjaink, de mindenképpen a város tisztességes polgárai lehetnének.

Gyerekkoromban, amikor szüleim elküldtek vásárolni, azt mondták: „Szaladj el a Goldstein boltba, és hozzál egy kiló cukrot!”. Máskor meg lisztért küldtek a Goldstein boltba.

Azóta is úgy tudom, hogy az a főtéri élelmiszerüzlet a Goldstein bolt. De látni Goldstein Malvin nénit és megismerni a sorsát, az azért mégis más. A történelem, amiről a moziban azt lehetett gondolni, hogy ez egy film – ami a valóságon

Márton Áron szobra vigyázza a várost
Statuia lui Áron Márton veghează asupra oraşului
The statue of Áron Márton watches over the city
• 2022

alapuló fikció eredménye –, egészen kézzelfogható közelségbe került. A bolt kilincsenek érintése összekapcsolódott a fejemben a filmen látott Goldstein-lánnyal, és kegyetlen közelségbe hozta a történeteket. Már nem a film egyik szereplőjét láttam, hanem egy olyan embert, aki közülünk való, akármiükünk lehetett volna a helyében. Szívszorító történetekkel szembesültünk, és sok kérdés fogalmazódott meg a film közben... még több utána.

*

Megálltam az Iskola utca sarkán. A másik oldalon megláttam Márton Áron szobrát. Maga az udvarhelyi katolicizmus. Nem vagyok vallásos ember, de nem vagyok ateista sem. Szeretem azt gondolni, hogy van egy sajátos hitem, ami erkölcsi tartást ad, és meghatározza az emberekhez való viszonyulásomat, azaz irányítja az életem, megmutatva a helyes utat. Sokszor éreztem úgy, mintha valaki „onnan fentről” irányítaná lépteimet a helyes irányba, és szégyellném előtte, ha valami helytelent cselekednék.

A teret mintha átítatta volna a történelem. Több száz éves iskolák, a református templom, és még a visszaállított Vassékely-szobor is mind ezt a hangulatot árasztja. A történelem mint gyűjtőfogalom sok jót jelent, de sok rosszat is. Szeretjük dicsőséges múltként mutatni, pedig van benne sok dicsőtelen. A történelemhez az is hozzátartozik, hogy a református kollégium udvarára gyűjtötték össze a csendőrök az udvarhelyi zsidókat, 1944. május 3-án reggel. Innen indították őket az auschwitz-birkenai koncentrációs táborba. A történelemhez lehet, hogy hozzátartozik, de az udvarhelyiek nem szeretnék erre emlékezni, ezért nincs is emléktábla vagy emlékmű, még nyolcvan év múltán sem, ami az áldozatokra emlékeztetne. Ha lenne, akkor szembe kéne néznünk saját történelmünkkel, és kiderülne, nem mindig a jó oldalon álltunk. Az udvarhelyi csendőr tegnapi jó szomszédja másnapra már deportált lett, és máris lehetett kérvényezni a házat. Mennyivel könnyebb azt mondani egy emléktáblánál, hogy méltón emlékezünk városunk szülöttjére, a nagy költőre, mint azt, hogy elkööttük az elhurcolt zsidók tehenét, vagy beköltöztünk a lakásukba.

*

„46414-es számú fogoly voltam, nekem nem volt sem Schwächter, sem Artúr nevem – mondja Schwächter Artúr a film vége felé –, engem csak úgy szólítottak, 414-es”.

Ekkor értettem meg, hogy mit jelent egy karszám. Azt is megértettem, hogy minden apró jelre oda kell figyelni, a szabadság korlátozásának legkisebb jeleit is fel kell ismerni, és időben küzdeni kell minden korlátozás ellen. Elgondolkodtam azon, hogy miért ilyen az ember? Sorszámmal jelöli a másik embert, hogy ne úgy kelljen rá gondolni, mint egy emberi lényre. Miért szeretnek egyesek embertelenül viselkedni? Tényleg létezik olyan ember, akinek szórakozás a másinak fájdalmat, szenvedést okozni? Tudják-e az emberek, mi a jó és mi a rossz? Keresztény atyafiak ájtatosan imádkoznak a templomban, ahol a pap a szeretetről prédikál: „Szeresd felebarátodat, mint magadat.” (Mt 22,39), aztán kimennek és puskatussal ütik a másik embert, vagy egyszerűen lelövik. Mit gondolnak ezek az emberek? Gondolnak bármit is? Önmagukat milyennek látják?

Gyakran gondolkodtam ilyen furcsaságokon. Amikor beszélgetés közben szóba került a nacionalizmus, annak megnyilvánulásaival együtt, akkor egy amúgy jóra való néni azt kérdezte tőlem: „Mi akkor nacionalisták vagyunk?” És hozzátette: „Ha igen, akkor a mi nacionalizmusunk, az jó, mert mi szeretjük a hazánkat, és büszkék vagyunk, hogy magyarnak érezhetjük magunkat.”

Nem tudom eldönteni, meddig tart a hazaszeretet, és hol kezdődik a nacionalizmus, netán az idegengyűlölet. Azt hiszem, minden ember egyenlőnek születik, és minden emberben lehetne tolerancia, megértés az embertársa iránt. Azon is sokszor elgondolkodtam, hogy miért van az, hogy valaki a háború alatt fasiszta volt, aztán a szocializmusban hithű kommunista és a rendszer kiszolgálója, majd a rendszerváltozás után jobboldali demokrata, egyre növekvő nemzeti öntudattal és idegengyűlölettel? Kevesen veszik észre, hogy korszakokat különböző módon nevezünk meg, de az alapvető emberi viselkedés, az hasonló, és időről időre megismételjük ugyanazokat a cselekvéseket, csak más névvel látjuk el, vagy más motivációt tulajdonítunk neki. '89 előtt hányszor hallottuk, hogy hanyatlik a Nyugat. Eltelt negyven év, és ismét a Nyugat pusztulását vizionálják egyesek.

Arról olvastam, hogy 1940 előtt nem volt Udvarhelyen antiszemitizmus. Aztán 1944-re teljesen megváltozott a helyzet. A helyi közigazgatás lelkes antiszemitává lett, és velük együtt a lakosság jó része is. A 60-as évektől már nem emlékszem ilyen megnyilvánulásokra. Igaz, addigra, akik visszatértek a deportálásból, elhagyták a várost és az országot.

Vajon tudunk-e toleránsak lenni? Vagy a mi nacionalizmusunk tényleg jobb a másokénál? Azt hittem, hogy a jó és a rossz, az valami egyértelmű, és nem lehet félremagyarázni ilyen-olyan érvekkel. Sok embert láttam körülöttem megváltozni. 1989. december 22-én még azt mondta nekem egy udvarhelyi ismerősöm, hogy „ezután becsületből kell megtanulni románul, hogy tudjunk beszélni a honfitársainkkal”. Nemrég csodálkozva olvastam, hogy egy magyar nemzetiségű honatya a román parlamentben benyújtott egy törvénytervezetet, melynek értelmében a magyar diákok ne kelljen román nyelvből érettségi vizsgát tenniük. Ez azért elég nagy változás. De vajon ez a nemzeti közösségünk érdeke, hogy elszigeteljük magunkat Románia közepén?

*

Bárhonnan nézünk városunkra, a gimnázium épülete uralja a városképet, és uralja a legtöbb udvarhelyi emlékeit is, akiknek életében meghatározó élményt jelent a gimnáziumban eltöltött négy esztendő. Bevallom, hogy én büszke is vagyok erre a négy évre, pedig semmi különösét nem csináltunk, de lehet, hogy pont ez a jó. Szeretettel emlékszem tanáraimra. Persze nem mindenkire egyformán. Voltak meghatározó egyéniségek és felejthetők, de voltak olyanok is, akiket talán jobb teljesen elfelejteni.

Számomra kiemelkedő emlék az osztályfőnököm és matematikatanárom Rafain Margit, osztályunk Cuci nénije. Emlékezetes élmény volt, hogy egy olyan napon, amikor nem is volt órája, csak azért jött fel az iskolába, hogy megkérdezze, jól vagyok-e, mert azt álmodta, hogy valamit meg akartam beszélni vele, és ő nem ért rá velem foglalkozni. Akkor úgy éreztem, hogy számítok valakinek. És ez nem gyakran fordult elő velem.

Volt az iskolának egy sajátos hangulata. Sikerült olyan légkört teremteni, hogy a diákok szinte versenyeztek, ki tud érdekesebb feladatokat megoldani.

Igaz, hogy „szuper reál” osztályba jártunk, de az nem igaz, hogy úgynevezett „szakbarbárok” lettünk volna. Érdekelt bennünket sok minden. Számomra azóta is kérdés, hogy kell-e szégyenkezni azért, amit akkor gondoltunk vagy cselekedtünk.

A Tamási Áron Gimnázium főépülete
Clădirea principală a Liceului Tamási Áron
The main building of Áron Tamási High School
• 2020

Rombolónak tartom azonban azt a magatartást, mely szerint a '89-es események másnapján az iskolákban leszedték a diktátor képeit, és más portrékat akasztottak helyükbe. Nem írom ide, hogy kiknek a portréit, mert nem szeretném minősíteni vagy bántani őket. Szegények nem hibásak. Furcsának azt tartom, hogy a szabadságunk első napján is ragaszkodunk ahhoz a szeghez az osztályterem falán, amibe bele lehet kapaszkodni, ki lehet rá tenni egy idol képét. Aztán, ha kiderül, hogy csalódtunk, vagy változik az ideológiai széljárás, ki lehet cserélni egy másik aktuálisabbra.

Szóval az iskola... azt hiszem, megtanított gondolkodni, ami a legfontosabb, a saját fejünkkel gondolkodni. Ez többnyire jó: segít a saját nézőpont és a saját értékrend kialakításában. Ezt éreztem, amikor elolvastam egykori igazgatónk 1993-ban megjelent monográfiáját a 400 éves iskoláról. Ez a könyv számomra megmutatta a történelemírás szubjektív oldalát. Csalódotan éreztem, hogy még egy történelmi gondolkodáshoz szokott szerző esetében is milyen sokat jelent az a bizonyos szeg, amibe megkapaszkodva tudhatja az ember, hogy milyen irányzatnak feleljen meg. Sajnos megöregedtem, és velem együtt öregedtek az udvarhelyiek is, ezért sokukat ismerem, sőt a változásaikat is végig tudtam követni. Szóval nem mindig jó, ha az ember megtanul önállóan gondolkodni, mert ezáltal könnyen más lesz a véleménye, mint amit elvárnak tőle.

Biztosan sok érdeklődő elolvasta azt a monográfiát. Én is ezt tettem. Az érintettségem okán többször is visszatértem az 1972–1976 közötti időszak leírásához. Azaz visszatértem volna, de mesterien elnagyoltra sikeredett ez a korszak, és ezért csak kevés konkrétumot tudtam meg. A nem hivatalosan „szuper reál osztályoknak” nevezett matematika profilú osztályok mintha a minden baj forrásai lettek volna.

„Az iskolában a csak bizonyos diszciplínákból való, néha túlhajtott tanulás gyakran szült konfliktushelyzetet a tanárok között vagy a tanárok és diákok között. A reál tantárgyakból nagy ambícióval tanuló diákok feszült munkaritmust diktáltak szaktanáraiknak, de a többi tantárgy tanárainak ugyancsak különleges módszerekkel, változatosabb katedrai munkával kellett megszerezniük tekintélyüket” – olvasom a *400 éves a székeljudvarhelyi Tamási Áron Gimnázium* című monográfiában. A magam nevében utólagos elnézést kérek a kellemetlenségért. Mi élveztük a „feszült munkaritmust”, és akkor azt hittük, hogy ezt nem mi diktáljuk, hanem nekünk diktálják a cél érdekében. Olyan jókat vitatkoztunk a nagyszünetben a táblánál egy-egy előző esti matekfeladaton, hogy élvezet volt nézni, amint Antal Géza és Nagy Zoli egymás kezéből veszi ki a krétát, és úgy magyarázza az igazát. Mára már mindketten nyugdíjas matematikatanárok. És azt is szeretném megjegyezni, hogy volt olyan tanárunk, akinek sikerült „megszereznie a tekintélyüket”, hogy csak a román irodalom órán, a szimbolizmusról

szóló előadásra gondoljak, amikor a tanár úr franciául, fejből szavalta Baudelaire *Les Fleurs du mal* című versét. Már évek óta tanultunk francia nyelvet, én azóta szégyellem, hogy nem értettük, csak bámultuk.

Diákéletem jelentős eredményének tartom annak az osztályok közötti kulturversenynek a megszervezését, amiről egy szó sem esik a monográfiában, pedig sikerült az iskola minden diákját a színpadra vinni, sőt, nem is egyszer, hanem négy évig minden évben. Igaz, hogy csak mi, diákok szerveztük, de a döntő megmérettetés a Művelődési Ház nagyszínpadán volt, a város nyilvánossága előtt. És meg kell jegyezni, hogy a „szuper reál” osztályok nem okoztak csalódást, ami a kultúrához való viszonyukat illeti.

Nem lettem politikus. Ma már hiszem, hogy jól van ez így. Azóta is érdeklődve figyelem a közélet és a világ dolgait, igyekszem önálló saját véleményt alkotni.

Az érettségin Cuci néni bejött, felírta a két tételt, és azt mondta: „A reál osztályosok választhatnak, de a »szuper reál« osztály megoldja mind a kettőt. Jó munkát!”. Azzal kiment.

Mi meg nekifogtunk, és amikor kész volt mind a két megoldás, beadtuk a dolgozatot. Akkoriban az érettségi a gimnáziumi évek ünnepélyes lezárása volt. Az igazi megmérettetést az egyetemi felvételi jelentette, ahol a „szuper reál” osztályok kimagaslóan teljesítettek.

Akkor még nem gondoltam, hogy sok év múlva, a 21. században szeretett iskolámban történhet olyan, hogy az érettségizők több mint fele sikertelenül próbálkozik. Évek óta reménykedem, hogy ez csak egy átmeneti múló állapot, és ha megszólal a csengő, felébredünk.

*

Apám hitt az orvoslás erejében. Most már ő is a másik oldalról köszön vissza nekünk, mégis úgy érzem, hogy itt van velünk. Ahányszor elmegyek a kórház hosszú kerítése előtt, gyermekkori emlékek jutnak eszembe. A belváros talán leg-hosszabb kerítése mára már kiállítóhelyként is hasznosul, és az épületek szépen felújítva szolgálják a városlakókat.

Ahányszor hívtuk telefonon a kórházban, mindig hallatszott a háttérben a sok síró csecsemő. Középiszkolás koromban gyakran jártam be a gyermekosztályra, főleg amikor szolgálatos volt. Olyankor szívesen foglalkozott a tudományos

munkájával, és jó néven vette, ha segíték. Akkoriban kezdtem ismerkedni a fotográfiával, ezért aztán jól jött a gyakorlás. A gyermekosztályon volt egy kis sötét-kamra. Itt tanultam a labormunka alapjait. A színes diapozitív filmek előhívása általában rám maradt, mert hosszadalmas folyamat volt, amit megszakítás nélkül végig kellett vinni, Apámat pedig rendszeresen elszólitotta a kötelesség. Vagy beutalt beteget hozott a mentő, vagy perfúziót kellett beállítani a bent fekvőknek.

Itt készítettük a kórházat bemutató albumot is. Ez egy rendhagyó album volt, mert azt szerettük volna bemutatni, mennyire rászorul az épület a felújításra, és milyen zsúfoltság van a kórtermekben. A felújítást és egy új épület építését szerették volna elérni a magas pártvezetésnél.

Apám hagyatékát válogatva találtam rá egy Fazekas János elvtársnak, a kormány miniszterelnök-helyettesének címzett levélre, mely erről szól.

„Tisztelt Fazekas elvtárs!

Mi, székelyudvarhelyi egészségügyi dolgozók, állampolgári és emberi kötelességünknek tartjuk, hogy tájékoztassuk Önt városunk egészségvédelmi hálózatának állapotáról, és szíves erkölcsi-anyagi támogatását kérjük ahhoz, hogy kórházunkban és poliklinikánkon javítsuk az anyagi feltételeket.

Ön, tisztelt Fazekas elvtárs, tudja, hogy évek óta egészségügyi célokra épületek municípiumunkban nem emeltünk, holott a hálózatunk rendkívül kibővült, új osztályok, aleggységek létesültek. Mondanunk sem kell, hogy lényegesen megnövekedett, több mint háromszorosára emelkedett a város lakosságának száma. Egészségügyi ellátásban részesítjük csaknem az egész volt Udvarhely vármegye lakosságát, vagyis több mint 120.000 embert.

Kénytelenek voltunk – a municípium pártbizottságának és néptanácsának támogatásával – egészségügyi célokra alkalmatlan épületekbe osztályokat, aleggységeket elhelyezni. Szükségmegoldásnak tekintjük ezt, hiszen ezekben az épületekben a legegyszerűbb higiéniai követelményeket sem tudjuk kielégíteni. A régi kórház is nagyon zsúfolt, és berendezését, egészségügyi feltételeit illetően messze elmarad a korszerű igények mögött.

Megkérjük Önt, aki mindig szívén viselte a város és a vidék sorsát, hogy kérésünk megoldását támogassa.

Önhöz fordulunk, hogy a jelen memorandumunk és a mellékelt album egy példányát eljuttassa szeretett főtitkárunkhoz, Nicolae Ceaușescu elvtársához, akinek mindegyik székelyudvarhelyi látogatása előrelépést jelentett az iparosodás útján.

Boldogok volnánk, ha Ön kieszközölné, hogy tisztelt főtitkárunk értékes idejéből néhány percet nekünk szánna, hogy szóban is előterjeszthessük kérésünket.

Elnézését kérjük a zavarásért.

Kívánunk Önnek erőt, egészséget és eredményes munkát.

Székelyudvarhely, 1971. szeptember hó 5-én”

Ezt a levelet aláírta 31 egészségügyi dolgozó, orvosok, asszisztensek, nővérek.

Szóval ennek a levélnek a mellékletét kellett összeállítani.

Ígértünk egy albumot. Körbefényképeztük az egész kórházat, kórtermeket, rendelőket, folyosókat és mellékhelyiségeket. Igyekeztünk mindent úgy bemutatni, hogy indokolt legyen a kérés. Én itt szembesültem először azzal, hogy a fehér-fekete fénykép egy bizonyos mértékű absztrakciót is jelent, és az általunk csúnyának, netán egészségtelennek ítélt penészfoltok vagy lehullott fali csempék a képeken egészen érdekes rajzolatot mutattak, a szürke árnyalatai megszépítették a képet.

Ez volt az első találkozásom a fotográfia érdekességeivel. Ekkor tanultam meg, miként kell a technikát alkalmazni a mondanivaló érdekében. Aztán következett az Apám doktorátusi dolgozata. Abban az időben ez nem volt olyan egyértelmű, hogy mindenkinek nagydoktori disszertációja kell legyen, mint manapság. Akkor ez komoly dolognak számított. Fel sem merült a plágium fogalma, ami napjainkban mindennapos vád a sajtóban, és ember legyen a talpán, aki meg tudja ítélni, kinek van igaza.

Sok mikroszkópos fotót csináltunk a különböző metszetekről. Ennek szakmai részét nem értettem, így nekem az maradt, hogy megcsodáltam a színek játékát és a sok absztrakt mintát. Majd diagramok és grafikonok megrajzolásában és fotózásában segédkeztem. Sokéves munka után összeállt a dolgozat, és eljött a megvédés napja. Ott ültünk az orvosi egyetem nagytermében. Két dolgozat került bemutatásra. Az érdemi, szakmai részt természetesen nem tudtam megítélni, de ami a látványt illeti, a színes és fekete-fehér vetített képek minőségének

tekintetében úgy láttam, hogy sokkal jobbak voltunk. Következtek a gratulációk. Ekkor jött oda a rektor, és azt mondta az Apámnak: „Sajnálom, hogy nem vagy nálunk előadótanár.”

Azt hiszem, ez volt Apám be nem vallott bánata. Úgy érezte, hogy a szakmai pályafutása beteljesülése volna a professzori tisztség.

De az élettől nem lehet elvárni, hogy minden álmunkat teljesítse. Én is a felmenőim árnyékában kerestem önmagam egy életen keresztül. Mindig élt bennem a szorongás, hogy nem tudok megfelelni az elvárásoknak. Aztán sok év múltán, az utolsó olyan kiállításom után, amit még Apám is látott, magához hívott, és azt mondta: „Most már úgy látom, művésznek nevezheted magad.”

Némi büszkeséget véltem felfedezni a mosolyában.

Apám felismerése mindkettőnket megnyugtatott.

*

A másik oldalról köszön vissza már Molnos Zoli bácsi is, mindennap, amikor megyek a városba, és elballagok a ház előtt, ahol régen laktak. Mondhatom én, hogy Zoli bácsi, hiszen kisgyerekként ismertem meg őt és feleségét, Magdus nénit. Sokat játszottunk együtt a Molnos gyerekekkel, vagy az ő udvarukban, vagy a miénkben, és gyakran a Papkertben, az almafák alatt. Élénken él bennem az emlék, hogy milyen nagy, vaskos könyvekből tanult Zoli bácsi, akiből később, mire visszakerültem az egyetemről, már Molnos elvtárs lett, és azt hiszem, ő volt a mai értelmezésünk szerinti alpolgármester.

A nyolcvanas évek elején épült a Bethlen negyed. Az egymás után sorakozó tömbházakban rendszerint fiatal családok kaptak lakást. Pár évvel később az egyik középiskolai osztálytársam megjegyezte: „Az apámék kertjében lakom, de tömbházban.”

A bethlenfalviak zöldségeskertjei bánták a szocialista építkezést, de a fiatal családoknak jól jött az új lakás.

Gyakornok mérnöki pályám első napjaiban egy október eleji délelőtt hívtak a titkárságra, és közölték, hogy délután gyűlésbe kell mennem a Néptanácsához.

Épül a Bethlen negyed
Construcția cartierului Beclean
The Bethlen Quarter under construction
• 1985

Mérnökök, tanárok, orvosok, közgazdászok, jogászok, egészségügyi asszisztensek ültünk a nagyszal körül. Csupa frissen végzett ember, akik most kezdték a munkát a városban. Bejött Molnos elvtárs, és sorban mindenkitől megkérdezte, hol dolgozik, milyen iskolát végzett, és milyen a családi állapota. Ennek megfelelően mindenki kapott lakást, a kétgyerekesek háromszobásat, az egygyerekesek kétszobásat, az egyedülállók pedig egyszobás garzont.

Így költöztünk egy háromszobás, negyedik emeleti lakásba, a Bethlen negyed tetejébe. Az első alkalommal szédítő volt a mélység, ahogy lenéztünk a városra, de az idő megoldotta ezt a problémát is, mint annyi mást. Az egész negyed ismerősökkel volt tele. Ez is a kisváros jellemzője.

Aztán elkezdtek az úgynevezett rendbetételt, ugyanis a szocialista építőipar jelszava az volt, hogy „jól van az úgy is”. Ezért aztán csak nagyjából voltak a lakások befejezve, és leírhatatlanul koszosan adták át őket. A falakon a

vakolatot újra kellett simítani, ajtókat, ablakokat beállítani, hogy be lehessen csukni őket, és természetesen újra kellett festeni az egészet. A fürdőkádból kivakartuk a rászáradt maltert, és felcsiszoltattuk a parkettáról a festéket. Ekkor tanultam meg a fali csempe felrakását, amit azóta is szeretek. Igazán látványos végeredmény érhető el, ha az ember türelemmel, precízen dolgozik. Szomszédok, ismerősök segítettek egymásnak, megosztottuk a tapasztalatokat, és így kovácsolódott össze a közösség.

1983-at írtunk ekkor. Most már azt mondjuk, hogy „nehéz idők voltak, semmit nem lehetett kapni az üzletekben”, akkor viszont azon gondolkodtunk, mit hogyan lehet „házilag” megoldani. Így jött az ötlet, hogy nagyanyám sok éve száradó deszkáiból konyhabútort csinálunk. Tervezés, rajzolás következett, elvégre „ezért csinált a Haza mérnököt belőled”. Az ipariskola asztalosműhelyében vállalták a gépi megmunkálást. Amikor a barátommal mentünk a kész, gyalult, méretre leszabott darabokért, a mester ránk mutatott, és azt mondta az asztalosinas diákoknak: „Látjátok, fiaim, egy mérnök és egy orvos bútort csinál. Jó lesz, ha ti is megtanuljátok a szakmát.”

A tehertaxi sofőrjével akkor barátkoztunk össze, amikor a sok apró gyalult deszkát meglátta, és azt kérdezte:

– Mondja, mérnök úr, mi ez a sok apró deszka?

– Ez a konyhabútorunk – feleltem.

– Hát, ha kész lesz, ugye engem is meghív, hogy megnézzem? Mert ilyet még nem láttam, és nem tudom elképzelni, hogy mi lehet ebből.

Fúrtunk, faragtunk, lakkoztunk, a tálaló tetejét csempével raktuk ki, mert addigra már elég otthonosan ment a csempézés. És kész lett. Aztán megkaptam Apámtól akkor is azt a „dicséretet”, amit majd még egyszer sok évvel később egy kiállításom kapcsán: „Ki sem néztem volna belőled!”

*

Maszi bácsi ma már nem hozza a meghívót. Már más világot élünk, most a Facebookon jön az ugyancsak kedves meghívás: „Ugye jösztek a megnyitóra?”. A Művelődési Ház igazgatónöje szokta küldeni Messengeren a meghívást, és mi szívesen megyünk, mert azt érezzük, hogy mindig olyan eseményre hív,